

Herborn og Stagefyr

Af J. Nybo Rasmussen

I perioder med mangelfulde kilder vil en historiker ofte komme til at stå overfor identifikationsproblemer, han må prøve at afgøre, om en flere steder nævnt person virkelig er den samme eller ej, idet dette ikke fremgår umiddelbart af kilderne. Eet af de kendte sådanne problemer fra dansk historie er spørgsmålet om, hvem den betydeligste udenlandske teolog var, der på katolsk side deltog i herredagen i København i 1530, uden at hans sande navn nævnes.

Allerede i 1847 påviste C. T. Engelstoft i universitetsprogrammet »De Confutatione latina«, idet han især benyttede Jørgen Sadolins »Viborgberetning«, at »Confutatio«s forfatter måtte være identisk med den person, der af protestanterne havde fået øgenavnet »Dr. Stagefyr« eller »Stagebrand«[1].

Denne identifikation har siden været ubestridt, men anderledes forholder det sig med forsøget på at trænge videre frem i sagen ved hævdelser af, at »Dr. Stagefyr« måtte være den samme som franciskanerprovincialen fra Köln, Nikolaus Ferber fra Herborn, sædvanlig blot kaldet Nikolaus Herborn. Denne tese fremsattes af jesuiten pater Ludwig Schmitt i årene omkring 1900 i to værker »Der Kölner Theologe Nikolaus Stagefyr und der Franziskaner Nikolaus Herborn«, Freiburg in Breisgau, 1896, og i indledningen til den videnskabelige tekstudgave af »Confutatio Lutheranismi Danici«, Quaracchi, 1902, som han på fortrinlig måde gennemførte.

Når man nu efter to generationers forløb betragter de følgende historikeres omtale af spørgsmålet, forbavses man over deres manglende enighed og endnu mere over den tilsyneladende planløshed, der råder med hensyn til, om de godtager Schmitts tese eller ej.

[1] Hovedhåndskriftet Ny Kgl. Saml. 730, 2°, der her betegnes »Doctoris Germani responsum contra articulos XXVII«, kaldtes af Engelstoft »Confutatio latina«, af L. Schmitt »Confutatio Lutheranismi Danici«, hvilket som titel på hans trykte udgave nu er det almindeligt brugte.

Til eksempel skal anføres, at danskerne F. Nielsen, H. F. Rørdam, A. Heise og E. Arup[2] samt tyskerne E. Kurten, S. Clasen og G. Schwaiger[3] uden videre antager den, mens J. Oscar Andersen, G. Jørgensen, L. P. Fabricius, P. Severinsen samt N. K. Andersen[4] og i Tyskland P. Schlager[5] betvivler eller ligefrem afviser den. Atter andre har foretrukket, vel under indtryk af de modstridende meninger, at undgå at tage stilling som C. P. O. Christiansen og J. Hvidtfeldt[6].

Siden Schmitts tid har imidlertid ingen taget spørgsmålet op til en ny mere indgående drøftelse. Men det er af ikke ringe interesse, dels fordi »Dr. Stagefyr« åbenbart spillede en stor rolle på herredagen, dels fordi hans »Confutatio« er vigtig i teologihistorien, også som forlæg for Poul Heliæs danske »Biskoppernes gensvar« fra 1533.

Hvis man nøjere betragter de nævnte danske historikers standpunkter, finder man, at den første gruppe enten ved selvsyn har følt sig overbeviste om Schmitts tese eller har fulgt de historikers autoritet, der først gik ind for denne, især F. Nielsen, Heise og Rørdam. Her overfor står »tvivlertraditionen«, som vi nu vil gøre nærmere rede for, da hovedopgaven må være at få et indtryk af vægten af de argumenter, der har været fremsat *imod* Schmitts grundigt underbyggede teori.

[2] F. Nielsen: »Kirkehistorie« II 1904 side 295. H. F. Rørdam i artiklen »Hans Tausen« i Brickas DBL XVII 1903 side 107–8, samme: »Et katolsk Skrift fra Reformationstiden« i KS 5. rk. 1. bd. 1901–5 side 556–8. A. Heise i »Danmarks Riges Historie« III 1905 side 315–6. E. Arup: »Danmarks Historie« II 1932 side 445 og 461.

[3] E. Kurten: »Franz Lambert von Avignon und Nikolaus Herborn« Münster, Westfalen 1950 side 58. S. Clasen i »Lexikon für Theologie und Kirche« IV 1960 side 77, artikel »Ferber, Nikolaus«. G. Schwaiger: »Die Reformation in den nordischen Ländern« München 1962 side 58.

[4] J. Oscar Andersens og N. K. Andersens opfattelser drøftes nøjere senere. G. Jørgensen: »Reformationen i Danmark« 1919 side 157 og 163; han betegner tesen som »gætterier« og kalder Confutatio forfatter »ukendt«. L. P. Fabricius »Danmarks Kirkehistorie« II 1936 side 139 kalder spørgsmålet »uafklaret«. P. Severinsen: »Hvordan Reformationen indførtes i Danmark« 1936 side 127, hvor han siger, at vi er »uvidende« om den tyske teologs identitet, og at tesen er »gætterier«.

[5] P. Schlager: »Geschichte der kölnischen Franziskanerprovinz während des Reformationszeitalters«. Regensburg 1909 side 259. Omtales senere.

[6] C. P. O. Christiansen: »Det danske Folks Historie« III 1928 side 409, eller »Schultz Danmarkshistorie« II side 565. J. Hvidtfeldt i »Politikens Danmarks-historie« V 1963 side 522.

I

For at begynde bagfra har denne fundet sit sidste udtryk i Niels Knud Andersens kommentar til udgaven af Poul Heliæs »Biskoppernes gensvar«. Hertil henviser N. K. Andersen nemlig selv i sin senere disputats »Confessio Hafniensis« side 48, note 17, således at man må gå ud fra, at stedet udtrykker hans seneste opfattelse af spørgsmålet. Først omtales Schmitts arbejder og hans identitetstese, men N. K. Andersen betvivler denne med ordene: L. Schmitt . . . »har påpeget en række overensstemmelser mellem Herborns og Confutatio's sprogbrug og fraseologi, men de indkaldte fremmede teologer var vedblivende i arbejde hos Ove Bille i slutningen af 1530, og Herborn var 8. oktober til stede i Nijmegen. Skriftet må være udarbejdet umiddelbart efter herredagen 1530 og antagelig under medvirkning af Poul Heliæ«. Denne Heliæs indflydelse ser N. K. Andersen bl. a. deri, at enkelte passus i »Confutatio«s tekst bedre kan forklares ud fra den danske version af prædikanternes svar, som »Stagefyr« ikke selv kan have benyttet, end ud fra den latinske, og desuden er ganske de samme Birgittacitater benyttet, som Poul Heliæ brugte i sit »Svar til Hans Mikkel-sen« (Poul Heliæ: »Skrifter« Bind VII, 1948 side 114).

J. Oscar Andersen har i hvert fald to gange omtalt spørgsmålet. Sidst i »Der Reformkatholizismus und die dänische Reformation«, Göttingen 1934 side 41. Først omtales »Niels Stagefyr« som hovedforfatter til »Confutatio«. Derefter følger: »Sowohl in inhaltlicher als stilistischer Hinsicht ist eine unverkennbare Ähnlichkeit mit den Schriften des Franziskaners Nikolaus Herborn zu konstatieren. Ein gelehrter Jesuit, Ludwig Schmitt, der diese »Confutatio« zum ersten Male herausgegeben hat (1902), hat behauptet, daß Stagefyr und Herborn identisch sind. Leider weiß man nichts von einem Aufenthalt Herborns in Kopenhagen, und es scheint ausserdem, daß sein Alibi in Ordnung ist. *Sicher* ist nur, daß »Stagefyr« die Schriften Herborns benutzt hat, und *wahrscheinlich* ist, daß der wirkliche Name dieses Kölner Theologen mit den beiden Spott-namen eine gewisse Lautähnlichkeit gehabt hat«.

Dette standpunkt fra 1934 betyder imidlertid en væsentlig modifikation af, hvad Oscar Andersen tidligere havde hævdet i samme sag. I en fodnote til sin artikel: »Den tyske Original til »Peder Smid oc Atzer Bonde«« (Kirkehistoriske Samlinger 1907-09,

5. række, 4. bind side 155), skriver han: »Maa jeg benytte Lejligheden til at pege paa et andet Spørgsmaal fra Reformationstiden, der stadig bør betragtes som aabentstaaende. Pater Ludwig Schmitt har i Skriftet »Der Kölner Theologe Nikolaus Stagefyr und der Franziskaner Nikolaus Herborn« ment at kunne identificere de nævnte Personer og dermed løse Spørgsmaalet om den berømteste af de til Herredagen 1530 indkaldte Tyskere. Men det saglige og sproglige Bevis, han fører ud fra Sammenligning mellem »Confutatio« og Herborns Skrifter er *ikke* tvingende. Vi bevæger os her altfor meget i common places fra Datidens Theologi. Hypotesen vilde kun kunne gøre Krav paa at være mere end en ren Mulighed, hvis Beviset for Herborns Nærværelse i Danmark paa det angivne Tidspunkt var ført, men her svigter det. Forfatteren maa levere et *Modbevis* for, at Herborn paa den Tid ikke var andetsteds, men dette Modbevis er saa svagt, at Mandens Alibi ikke kan siges at være omstødt. Jørgen Sadolins formoder jo ogsaa i Nov. 1530 i »Viborgberetningen«, at »de ægyptiske Jordemødre« *endnu* er i Landet og »pynte samme arme Ting (Modskriftet), før de føre det i Kirke«. Jeg ser ikke, at der er nogen Grund til at opgive Haabet om engang at finde en virkelig Dr. Stagefyr, hvis Navn kan give en forstaaelig Anledning til Omskrivningen »Stagebrand«. Pater Schmitts Forklaring af Øgenavnet tilfredsstiller absolut ikke. – Det samme gælder Doktoren fra Bamberg eller Bomberg (der findes et saadant hollandsk Stedsnavn), thi Viborgberetningen kan dog næppe mene, at Dr. af Bombo er den samme som Dr. Stagefyr. – Der er Grund til at fremhæve dette, da Pater Schmitts Hypotese er ved at gaa over i den almindelige Bevidsthed som »Kendsgærning«. Fr. Nielsen (Kirkehistorie II, 295, 1904) har uforbeholdent bifaldet den, og selv saa sagkyndige Mænd som Dr. H. F. Rørdam (Biogr. Lexik. XVII, 108) og Dr. A. Heise (Danmarks Riges Historie III, 315 f.) slutte sig dertil, den sidste med et meget svagt forbehold«.

Denne skarpe, men særdeles kortfattede fodnote viser sig at være begyndelsen til danske historikeres tvivl om Schmitts tese og da heri ogsaa indeholdes næsten alt, hvad der har været forebragt imod den, må en diskussion komme til at dreje sig om værdien af dens grunde sammenlignet med Schmitts, og hvad der ellers kan fremdrages til sagens belysning.

Før vi går ind herpå, skal kort nævnes den af franciskaneren P. Schlager fremsatte indvending, der var uafhængig af Oscar

Andersens og fremsattes på samme tid, men i modsætning til dennes ikke dannede »skole«. Han omtaler i sit skrift om franciskanerprovinzen »Colonia«s historie også Nikolaus Herborn særdeles indgående, da han hørte til ordenens største tyske personligheder, men slutter sin omtale med disse ord: »erst in neuester Zeit ist es P. Schmitt nach sorgfältiger Untersuchung gelungen es als sehr wahrscheinlich hinzustellen, daß Dr. Nikolaus Stagefyr oder Feuerbrand und Nikolaus Herborn eine und dieselbe Person sind. Freilich erweckt mir der Umstand, daß alle Ordensquellen, auch die Breife Herborns, diese ausserordentliche Reise und Tätigkeit verschweigen, nicht geringe Bedenken, wenn ich auch zugeben muß, daß die Nachrichten aus jener Zeit sehr dürftig sind«.

P. Schlaggers betænkelighed hviler altså kun på en art slutning »ex silentio« og har følgelig ikke megen vægt, især da han slet ikke kommer ind på en debat om Schmitts grunde. Vi kan derfor straks vende tilbage til problemet, som det siden offentliggørelsen af Oscar Andersens fodnote i 1909 har stået uafklaret blandt danske historikere. Hverken Jørgensen, Severinsen eller Fabricius har nemlig udover at slutte sig til tvivlerne forebragt nye saglige bidrag til spørgsmålet (se note 4).

II

J. Oscar Andersens argumenter mod Schmitts tese kan præciseres således:

1) »Det *saglige og sproglige* bevis, han fører ud fra en sammenligning mellem »Confutatio« og Herborns Skrifter er *ikke* tvingende«. Begrundelsen herfor er ene og alene, at »... vi bevæger os her altfor meget i *common places fra datidens teologi*«. Dette afgjorte standpunkt opretholdtes dog af ubekendte grunde ikke af Oscar Andersen selv, da han jo 1934 tværtimod skrev, at de pågældendes indhold og stil opviser ... »eine unverkennbare *Ähnlichkeit*«. Da tvivlen alligevel opretholdtes, måtte ligheden nu forklares med, at ... »Stagefyr die Schriften Herborns *benutzt* hat«. Dette senere standpunkt har imidlertid ikke, som fodnoten, dannet skole blandt historikerne, hvorfor hans meningsskifte ikke fritager os fra en drøftelse af den første opfattelse.

2) Herborns tilstedeværelse i Danmark er *ikke* bevist. Nærmere begrundelse udelodes, det betonedes blot, at Schmitt ... »må levere et modbevis for, at Herborn på den tid ikke var andetsteds«,

et modbevis, der dog er for svagt til at omstøde . . . »Mandens Alibi«. Man savner imidlertid også nærmere påvisning af, *hvori* svagheden ved Schmitts modbevis skulle bestå.

3) Argumentet om, at Herborn, selvom han havde været i København, dog var blevet alt for kort tid i landet til, at han havde kunnet *nå* at skrive et værk af »Confutatio«s betydelige omfang. N. K. Andersen har her forbedret Oscar Andersens indvending ved at henvise til, at Herborn vides at have været i Nijmegen igen allerede 8. oktober, hvilket atter vil sige, at han siden herredagens slutning 2. august har haft mindre end to måneder til affattelsen af det (i moderne tryk) 233 sider store teologiske værk.

4) Jørgen Sadolins vidnesbyrd om, at »Confutatio«s forfattere har været i Danmark endnu i november 1530. Det gengives her i sin helhed fra »Viborgberetningen«. Han sammenligner de katolske bispers modskrifts tilblivelse i tidens smag med »den babyloniske bruds« barn med uretfærdigheden o. l. »Og dette hendes arme vanskabte foster (tror jeg) havde end aldrig kommet levende til verden, havde hendes venner ikke betids tilforn med svar gulds og pennings spild forset sig med nogle ægyptiske jordemødre, som hende skulle i hendes nød gøre bistand, *hvilke de endnu (formoder jeg) til stede haver* at love og pynte samme arme ting, førend de fører hende til kirke« [7]. Viborgberetningen er dateret 19. november, hvilket er grundlaget for, at Oscar Andersen mente at kunne slutte, at Stagefyr da endnu var i landet og således ikke kunne være identisk med Herborn.

5) Endelig hævdede Oscar Andersen, at Schmitts forklaring af øgenavnet Stagefyr–Stagebrand »absolut ikke tilfredsstillende«, men at man stadig burde håbe at finde en person, der havde en større navnelighed dermed end Herborn. Han afviste også ganske, at Stagefyr og Dr. af Bombo eller Bomberig kunne være samme mand. Nogen egentlig diskussion af Schmitts grunde indlod han sig dog ikke på.

III

Når man i al almindelighed sammenligner denne kritik med Schmitts omfattende og omhyggelige undersøgelse (i »Der Kølner Theologe . . .« side 1–51 og i udgaven af »Confutatio« side 1–20)

[7] »Danmarks christelige Prædikanters Gjensvar på Prælaternes Klagemaal« påny udgivet af H. F. Rørdam 1885 side 29.

er det umiddelbart påfaldende, at den ikke hviler på fremdragelsen af een eneste kilde, der havde været Pater Schmitt ukendt, og endda knap fremfører eet eneste argument, som Schmitt ikke allerede havde taget hensyn til og selv besvaret, ja endog til overflod. Dette skal i det følgende søges dokumenteret i enkeltheder.

ad 1) Trods Oscar Andersens eget senere meningsskifte må det først og fremmest understreges, hvor uretfærdigt det var, når han påstod, at Schmitts påvisning af forfatteridentiteten »bevæger sig alt for meget i common places fra datidens teologi«. – Som udgiver af »Confutatio« havde Schmitt et indgående kendskab til denne tekst, hvilket til fulde fremgår af de 18 sider, han udelukkende benytter til at udføre sammenligningen med Herborns forfatter-skab[8]. Han fremdrager her 14 forskellige *områder*, indenfor hvilke lighederne findes, og underbygger disse med talrige tekst-citater, hvoraf de fleste tilmed er gengivet både i den latinske grundtekst og i en tysk oversættelse. Og ikke eet eneste af de 14 områder kan med nogen ret betegnes som »common places fra datidens teologi«, hvad blot en summarisk oversigt over, hvilke det drejer sig om, er nok til at vise: det erasmiansk prægede latin, måder hvorpå bibelen citeres, mange påfaldende ens ord, ord-former, udråb, ordsprog og omskrivninger, citater af samme latinske klassikere, samme græske vendinger, tilsvarende betegnelser af kætterne (skældsordslyrik), egentlige parallelsteder, særlig gennemgås behandlingen af den katolske kirkes eenhed i modsætning til den reformatoriske splittelse (»Confutatio« stilles overfor Herborns »Tractatus«[9]), lighed i teologisk karakteristik af frafaldne præsters sakramentsforvaltning, agtelse for og benyttelse af Erasmus bibeloversættelse, og – sidst, men ikke mindst – fuld overensstemmelse med hensyn til de indenfor katolicismen frie teologiske meninger.

Overfor dette brede og alsidigt benyttede bevismateriale slår heller ikke Oscar Andersens senere tese om, at lighederne skulle kunne forklares ved, at Stagefyr havde *benyttet* Herborns skrifter, på nogen måde til. Lighederne beror nemlig ikke på lejlighedsvis

[8] Schmitt: »Der Kölner Theologe ...« side 30–47. Citeres i det følgende blot som »Schmitt« og sidetal.

[9] N. Herborns: »Tractus de generalibus notis veræ ecclesiæ Christi«. Tillæg til hans vigtige »Enchiridion«, 2. udgave. Schmitt side 101–3. Ikke medtaget i P. Schlagens nyoptryk i »Corpus Catholicorum« XII 1927 Münster, Westfalen.

citater eller kan på anden måde afsløres som et blot sekundært afhængighedsforhold. Der er tværtimod tale om ligheder, der typiske for forskellige værker af een og samme forfatter, de er hver for sig originale og selvstændige frembringelser, men præget af samme ånd og pen. Dette ændres ikke af, men understreges snarere ved, at Poul Heliæ har påvirket »Confutatio«s tilblivelse, hvilket Schmitt også vidste[10].

ad 2) Schmitt var selvfølgelig den første til at indrømme, at Nikolaus Herborns ophold i Danmark ikke lader sig påvise *direkte* i kilderne. Havde dette været tilfældet, havde han jo også kunnet spare sig den meste øvrige ulempe. Dog er det urigtigt, når Oscar Andersen i sin fodnote gav det udseende af, at »modbevist for, at han ikke samtidig var andetsteds«, var Schmitts væsentlige argument. Denne omtaler, hvorledes Herborn 8/8 1529 i Dorsten blev valgt til minister for provinsen »Colonia«. I fasten 1530 prædikede han i domkirken i Köln, og endnu 27/4 modtog han et brev fra Holland. Herefter nævner de tyske kilder ingen dato i hans liv, før han 8/10 var til stede i klosteret i Nijmegen. Der er således netop det fornødne tidsrum for rejsen til Danmark. Schmitt har selv nøje drøftet den eneste reelle indvending, der kunne rejses fra kendte tyske kilder, nemlig dateringen af Antonius von Königsteins prædikensamling, der havde en fortale af Herborn som provincial, til 19/7 1530. Denne datering kan ikke benyttes som bevis for, at Herborn da selv personlig har været i Köln, hvor bogen tryktes, indre kriterier viser, at fortalen må være affattet i hvert fald noget før, og da enten kan være blevet antedateret af Herborn selv eller dateringen kan være foretaget af trykkeren[11].

Hertil kommer de positive grunde, der taler for, at det var Herborn, der skjultes bag øgenavnet »Stagefyr«. Schmitt gør omhyggeligt rede for dem: Fornavnet Nikolaus, der næppe førtes af nogen anden tysk kontroversteolog, at han var munk, og at han var en lærd tysker. Titlen Dr., som de danske kilder bruger, er her en vanskelighed, men Schmitt har i høj grad rimeliggjort, at denne også var en del af øgenavnet og havde en spottende betydning, således, at den ikke behøver at opfattes bogstaveligt, men blot udtrykker den protestantiske almues spot med den

[10] Schmitt, 51.

[11] Schmitt, 48-50.

akademiske modstander[12]. Så vidt vi ved, var Herborn nemlig ikke virkelig Doktor. Så er der en interessant dansk tradition om, at den tyske teolog ved herredagen kom fra Köln, vi finder den hos Hvidtfeldt og Pontoppidan m. fl. Schmitt har dog muligvis uret i at se denne tradition som noget selvstændigt. Han har selv gjort opmærksom på, at »Confutatio«s tekst på en slående måde omtaler Köln, »Felix Agrippina Colonia«. Dette udtryk svarer nøje til Herborns lovord om byen på grund af dens troskab mod katolicismen, han havde jo siden sin fordrivelse fra det protestantiske Hessen her fundet et nyt åndeligt hjemsted, efter hvilket også hans ordensprovins havde navn, skønt observanterne ikke havde noget kloster i selve byen, men i det nærliggende Brüel[13]. Det kan nu meget vel være fra selve »Confutatio«, at den senere danske tradition om den tyske teologs komme fra Köln stammer, trods al ubemærkethed har denne jo i hvert fald været kendt i de kredse, der sørgede for dens afskrivning og bevarelse i Danmark. – Kölns gejstlige historie på den tid er så vel kendt, at det er ganske usandsynligt, at en apologet af dette format skulle være os ubekendt. Confutatio har også flere antydninger af, at dens forfatter har skrevet andre lignende værker. Især må det bemærkes, at der antydes noget om et skrift mod verdslige autoriteters kompetence i trosspørgsmål, et emne, der blev helt afgørende under herredagen i København 1530, men netop Herborn havde tidligere skrevet herom[14]. Blandt to gamle lister over Herborns værker nævnes også en ellers ukendt: »apologia veræ fidei«, hvormed »Confutatio« kan være ment[15].

Hovedpunktet i Schmitts argumentation for, at Stagefyrrer er lig med Herborn, er dog analysen af det københavnske øgenavns betydning. Oscar Andersens femte indvending var også rettet imod denne, men Schmitts udgangspunkt er det bedst mulige, nemlig selve den københavnske nidvises tekst:

[12] Schmitt, 47–8.

[13] Schmitt, 46–7.

[14] Schmitt 45–6. Især handlede herom Herborns redegørelse for, hvorfor han havde vægret sig ved at disputere i Marburg: »Assertiones aliæ, quibus excusatur Guardianus Marpurgensis, quod in Hombergiana congregatione disputare noluerit neque respondere Francisco Lamberto hæretico.« dec. 1526. Netop denne holdning indtog også biskopperne på herredagen i København.

[15] Schmitt, 29.

- vers 5. Her er oc komen saa lærd en mand
 doctor staagefyr saa heder han,
 sit naffen vil han bewise.
6. Somme mett ild oc somme mett vand
 vil han fordriffue for gutz sandt
 ther mett vil han gudt priise.
11. Han skræper oc banner oc er saa bold
 han roser aff stort offuerwoldt
 i tyskland han haffuer brwgett.
12. I ildt att brende, i wand giøre koldt
 the ther slog modt papisters woldt,
 thennom haffuer han sønder knwgett.[16]

Disse forestillinger om den tyske teologs hensigter svarer imidlertid nøje til, hvad vi finder flere steder i Herborns værker. Han gik virkelig ind for anvendelsen af radikale midler til standsning af reformationen, i hvilken han så kætteriets og kirkesplittelsens onde. Da ingen fredelige midler havde vist sig virksomme, såsom religions-samtaler, teologisk polemik eller praktisk tålsomhed, men da tværtimod det kirkelige oprør stadig bredte sig videre ud, ja, da man så landfyrsterne anvende politiske midler til dens støtte, således som han selv var blevet fordrevet sammen med sine franciskanske medbrødre fra Hessen i 1526 af landgrev Filip, gik Herborn ind for det standpunkt, at det nu måtte være kejserens opgave at skride ind – om nødvendigt med magt – for at genoprette kirkens eenhed. Denne argumentation findes flere steder i Herborns værker[17]. Med »Enchiridion« ville han dæmme op for den truende lutherske indflydelse i Jülich-Cleve i den tidligere franciskaner Myconius person og anbefalede hertug Johann III om fornødent at bruge sin øvrighedsmagt mod kætteriet. I værkets anden udgave udvidede han i fortalen opfordringen til at gælde kong Ferdinand af Tyskland. Schmitt citerer desuden, hvad han havde sagt i et andet værk fra 1529 (Enarratio): »Die Sectierer muß man aus der Welt schaffen. Zu Grunde gehen sollen sie, durch Feuer oder durch Wasser, die da den Frieden der Christenheit stören und zerreißen«[18]. Man må sikkert forestille sig, at dette sted har været

[16] H. Grüner Nielsen: »Danske Viser« I 1912 nr. 7.

[17] Schmitt, 27–9. Således i fortalen til »Enchiridion«, »Assertationes« 326 m. v.

[18] Herborns »Enarratio lament«. H. 7. Måske også i »Ob eine weltliche Oberkeydt bynnen eren Landen vnd Stetten es moege halten oder machen in ordenung

kendt af de evangeliske prædikanter i København og har afgivet stof til nidvisens kærnepunkter, der ordret svarer hertil.

Denne overensstemmelse er så slående, at den alene næsten kunne være nok til at bevise Stagefyrns identitet med Herborns. Selve tankegangen var et vigtigt trin i den udvikling, vi kan følge i løbet af reformationstiden m. h. t. forholdet mellem stat og kirke. Den religiøse splittelse af kristenheden blev sørgelig hurtigt til et eminent politisk problem. Den konfessionelt ensrettede landskirke, hvor fyrsten anså det for sin kristenpligt at sørge for undersåtternes »ortodoxi« afløste i løbet af få år bevægelsens oprindelige individualisme, hvilket gjaldt både i den katolske og i den protestantiske lejr. Således havde Luther selv agiteret mod »oprørske« sværmere, men det må fremhæves, at Herborns radikalisme var noget ret enestående blandt katolske teologer på et så tidligt tidspunkt, og da gennemgående heller ikke fulgtes af kejser Karl V eller kong Ferdinand før delvis under den schmalkaldiske krig i slutningen af 1540erne. Herborns ry som en voldsom »kætterjæger« var altså ikke ubegrundet på en tid, hvor de fleste endnu håbede på de åndelige kræfters egen styrke, og man kun nølende og med dårlig samvittighed inddrog den verdslige arm i opgøret. Paradoksalt er det, at Herborn samtidig på det skarpeste fordømte tendensen til, at borgerlige øvrigheder på egen autoritet tog stilling til, afgjorde og gennemtvang løsningen på stridsspørgsmålet mellem katolicismen og protestantismen, hvad der dog egentlig kun var den anden konsekvens af samme tendens. Allerede på synoden i Homburg, hvor Hessens fremtidige tilslutning til lutherdommen afgjordes, havde han af denne grund taget afstand fra fremgangsmåden, og i sine senere skrifter advarede han på det skarpeste herimod. Også i »Confutatio« afvises øvrighedens ret til at anmasse sig kirkelig autoritet, ja der henvises udtrykkelig til, at forfatteren andetsteds havde udredt sit standpunkt herom nærmere, hvilket passer på Herborn. Denne har da uden tvivl en stor del af æren for, at det evangeliske forsøg på at foranstalte en disputats på den københavnske herredag med følgende domsafsigelse fra kongens og rigsrådets side klart og konsekvent afvist fra katolsk hold.

der hilligen Kirchen, wie sie nach erem gewyssen bedunket zu verantworten vor Got und Keyserlich Maiestet«. Tabt, mens dens titel viser problematiken. Skrevet få dage før de protestantiske prædikanter Adolf Clarenbach og Peter Fliestedens henrettelse i Köln 28. september 1529. Også herom kan rygten være nået København.

Nidvisen og de forskellige andre ytringer mod Dr. Stagefyr i den danske evangeliske litteratur viser, at Herborn i særlig høj grad lagdes for had. Udover hans farlighed som teologisk modstander og hans ry som kætterjæger er det sandsynligt, at denne agitation også kan have haft et vist politisk motiv. Der har i borgerskabet været stærke længsler efter Christian II's tilbagekomst. Ganske vist havde Frederik I været i stand til at vinde borgerne delvis for sig ved at støtte de evangeliske frimenigheder og prædikanterne. Men netop dette forår var Christian II for at udsone sig med kejseren atter i hvert fald pro forma blevet katolik igen. Åbnede dette ikke nye farlige muligheder for at han ville kunne tænkes at prøve at vinde katolsk-sindede borgergrupper for sig? Kunne denne Herborn være agent for en sådan alliance? Blot denne mulighed måtte få de af kong Frederik protegerede evangeliske prædikanter til at gøre alt for at hindre, at Herborn fik nogen mulighed for at vinde indflydelse i den danske befolkning. Nidvisen har været et udmærket egnet middel hertil, den har tjent til at stille Herborn i det dårligst mulige lys i befolkningens øjne og har effektivt hindret denne i at se noget andet i den fremmede munk end en fjende af friheden, retfærdigheden og Guds ord. Af hans egne ord i »Confutatio« ved vi, hvor ubehageligt opholdet i København blev for ham, ja at han havde grund til at føle sit liv truet[19].

Til slut et par ord om, hvorledes han var kommet til Danmark, et emne, Schmitt også har bidraget til at opklare. Bisperne havde fået kontakt med ham gennem Århus-kantoren, Jørgen Samsing, der i det ærinde at finde en egnet teologisk ekspert til herredagen var blevet sendt til Tyskland[20]. Det er desuden højst sandsynligt, at deres hjælper har været den fordrevne ærkebisp, Jørgen Skodborg, der katolsk set stadig var landets rette primas og som sådan anerkendtes af flere af bisperne, bl. a. århusbispens Ove Bille. Endnu 1529 var Jørgen Skodborg i Lübeck, men i hvert fald fra december 1530 er hans ophold i Köln sikkert bevidnet[21]. Han blev boende i denne by indtil sin død 1551. Hvad kontakten med Nikolaus Herborn angår vides to interessante ting. For det første boede Jørgen Skodborg i den første tid hos Dr. jur. Johannes Rinck.

[19] Confutatio, Schmitts udgave side 32.

[20] »Malmøberetningen« Rørdams udgave side 13. A. Hvidtfeldt: »Da. Ri. Kr.« II. 1322.

[21] J. Oscar Andersen »Jørgen Skodborg« DBL XXII side 130. Schmitt, 27.

Men denne mand var franciskanerobservanternes bedste ven i Köln, de boede altid hos ham, når de som gæster fra andre klostre, især det i Brüel, var på besøg i Köln. Dette gjorde også Herborn, f. eks. når han fungerede som prædikant ved domkirken. I dette ivrigt katolske patricierhjem har kontakten mellem Herborn og Skodborg let kunnet sluttet[22]. Senere, da franciskaneren som cismontan vikar opholdt sig i Spanien, sendte han 11. december 1534 et brev til sin efterfølger som minister for »Colonia«, hvori findes følgende hilsen: »Hils alle de højærværdige herrer, ærkebisperne af Köln og af Lund, Hr. Kapellanen af Tongern af familien Rinck etc.«. Herborn ville næppe i dette (sit sidste kendte) brev have hilst Jørgen Skodborg uden særligt bekendtskab[23].

ad 3) Selvom det var Herborn, der deltog i herredagen, havde han så tid nok til i den korte tid at skrive et værk af »Confutatio«s omfang? Dennes egen tekst siger nu for det første, at forfatteren har haft hastværk og derfor beder den lidet forfinede stil undskyldt. Endvidere beklager han sig over den sig nærmende nordiske vinterkulde, hvilket viser, at han har skrevet om efteråret[24]. Alt dette passer udmærket med, at Herborn ikke noteredes i Tyskland før han 8. oktober var i klosteret i Nijmegen, Holland.

At han har kunnet magte et sådant værk på mindre end et par måneder, vidner ganske vist om en usædvanlig begavelse, men er dog ikke uden fortilfælde i litteraturen. Desuden kunne netop Herborn bygge på, hvad han allerede havde tilegnet sig af erfaringer som kontroversteolog. Han hørte til de bedste, den katolske kirke i Tyskland kunne fremvise i 1520'erne. Fra 1527–29 havde han skrevet en forbavsende række tildels betydelige og originale apologetiske værker, og det synes kun at have været hans embedspligter som provincial for »Colonia«, der hindrede ham i at fortsætte i samme tempo[25]. Ikke blot har han været i besiddelse af en usædvanlig arbejdskraft som skribent, han har også været en for den tid meget hurtig rejsende. Herom vidner hans visitationer først som provincial for »Colonia«, senere hans høje embeder indenfor

[22] Schmitt, 19–21.

[23] Schmitt, 182.

[24] Schmitt, 51.

[25] Schmitts og Kurtens biografier er de nyeste levnedsskildringer. Schmitt har side V en oversigt over hans værker.

ordenen nemlig som kommissær og til slut generalvikar for det halve Europas franciskanere i årene 1532–35[26].

Med støtte af Poul Heliæ og nogle tyske kolleger har en sådan mand i Århus bispegård meget vel kunnet magte den relativt enkle opgave punkt for punkt at besvare de evangeliske teologers replikker på bispens 27 klagepunkter fra herredagen. Dette er jo indholdet af »Confutatio«s tredje hoveddel. Anden del er kun på få sider, og hvad første del angår, har han allerede kunnet påbegynde den i København, da den er et principielt opgør med reformatorerens kompetence, selve deres ret til, i modsætning til de katolske bisper, at kalde sig evangeliske prædikanter. Her har han kunnet fortsætte og videreudvikle tanker, han i tidligere værker, især »Monas« og »De notis ecclesiæ« havde været inde på. Trods den korte tid er der da intet i vejen for, at Herborn har kunnet løse den opgave, de danske bisper ved herredagen havde stillet ham: den teologiske gendrivelse af de danske lutheraneres lære.

ad 4) Ovenfor citeredes Jørgen Sadolins tekst fra »Viborgberetningen«, der af Oscar Andersen ansås for at bevise, at »Confutatio«s forfattere endnu i november 1530 må have været i Danmark, hvorfor Herborn ikke kan have været iblandt dem. Samme tekst citeres af Schmitt, uden at han dog har hæftet sig ved dateringsspørgsmålet[27]. Er hermed hans svage punkt endelig fundet??

Dateringen står til slut i Viborgberetningen og lyder således: »Teg, frumme læser then evig Gudt befalendes aff Viborg S. Elisabeth Affthen 1530«[28]. Havde der ikke været mange andre indicier, der talte for Herborns forfatterskab, ville man være berettiget til at tage Sadolins ord nogle sider inden om, at »de ægyptiske jordemødre« til modskriftet stadig var til stede hos bispens, som en god grund til at afvise dette, for i slutningen af november var Herborn forlængst atter i Tyskland.

Men som sagen ligger, må vi underkaste Sadolins vidnesbyrd nøjere prøvelse for at blive helt sikre på, hvad der kan sluttes deraf, og hvad ikke.

For det første er det usikkert, om datoen stammer fra Jørgen Sadolin selv, da han sluttede manuskriptet eller fra trykkeren,

[26] Schmitt 25–6. Han visiterede på godt 1½ år franciskanerprovinserne i Spanien, Portugal, Italien, Frankrig og Belgien. Hans død 15/4 1535 kan vist meget vel have skyldtes overanstrengelse!

[27] Schmitt, 7.

[28] »Prædikanternes Gjensvar« Rørdams udgave side 40.

da han trykte det. Selv om den er Sadolins egen, har vi ikke fuldvished for, at det afsnit, hvori han omtalte modskriftet (Rørdams udgave side 29) virkelig er skrevet samtidig med afslutningen og datoen, (side 40). At dette kan være usikkert, fremgår endnu mere ved en betragtning af »Viborgberetningen«s karakter, sammenstykket af uensartede dele, aktstykker fra herredagen og tekstafsnit, som den er. Dernæst er det påfaldende, hvor ubestemt Sadolin selv udtrykker sig om spørgsmålet, to gange i sin omtale af modskriftets tilblivelse indskyder han i parentes først et »(tror jeg)«, dernæst et »(formoder jeg)«, et tydeligt bevis for, at han selv betragtede sin viden om sagen som usikker. Endelig må man spørge sig, hvad der ligger i det hånende udtryk »ægyptiske jordemødre«. Som vi også ved fra anden side, er »Confutatio« resultatet af et team-work. Stagefyr-Herborn har været hovedforfatteren, men foruden Poul Heliæ har der været flere andre tyske teologer med både ved herredagen og i Århus[29]. Selvom Herborn vendte hjem allerede i september, kan de andre meget vel have fortsat arbejdet, således at Sadolin kan have haft ret i sin »formodning« endnu i november. Det bør også bemærkes, at han omtaler deres arbejde som bestående i at »love og pynte samme arme ting«, hvad der utvungent kan udlægges derhen, at de har færdigbearbejdet og renskrevet det værk, som Herborn havde efterladt kladden til ved sin afrejse.

»Confutatio«s tilblivelse nævnes også andetsteds i »Viborgberetningen« (Rørdams udgave side 35). Det omtales her som bispens værk, og Sadolin mener, at det var deres hensigt at benytte Chrystomus' latinske oversættelse af prædikanternes apologi ». . . til en hielp At forøge syn kostelig bog medt Ther the nw saa lengi sidhen muxen een halff aar haffuer haffde til smidie, Vulcanus hielpe alde syne smede swennæ«. Bemærkningen om det halve år viser, at *dette* sted i »Viborgberetningen«s sidste del i hvert fald er skrevet samtidig med dateringen, men understreger også Sadolins uvished om, hvad der egentlig foregik i Århus. Det saglige indhold er, hvad vi i forvejen ved, nemlig at modskriftet endnu ikke var udkommet, hvad det jo også først gjorde i form af Heliæ's delvise oversættelse fra 1533, »Biskoppernes gensvar«.

Således viser også Jørgen Sadolins vidnesbyrd sig at være ude af stand til at rokke de øvrige indiciers vægt, dette eneste Schmitt

[29] Således den udenlandske Dr. juris, der i Århus skrev om coelibatet Schmitt 50-51. Herom også N. K. Andersen: »Confessio Hafniensæ« 1954 side 207.

selv ubekendte argument kan heller ikke skade hans tese om Herborns forfatterskab til »Confutatio«.

ad 5) Tydningen af øgenavnene »Stagefyr« eller »Stagebrand« har vi allerede drøftet i forbindelse med nidvisens karakteristisk af Herborns planer. D. Simonsen har efter fremkomsten af Schmitts arbejder ydet et bidrag til forståelsen af øgenavnet Stagebrand idet han citerer Rickeys »Idiotikon Hamburgense« (1755 side 281): »Een Stakebrand heisset ein Mensch, der alles herum rühret, und so hitzig arbeitet als einer, der eine grosse Glut zu unterhalten hat«. Ifølge dette skal Herborns tilnavn derfor ikke behøve at betyde kætterbrænder, men blot en ivrer eller zelot for sin kirke og sin tro[30].

Filologisk kan denne tydning nok have sin interesse, men historisk må man dog fastholde som mere sandsynligt, at Stagefyr og Stagebrand snarere skal forstås som samtiden selv gjorde, idet vi holder os til nidvisens udlægning, ifølge hvilken der ikke er tvivl om, at man ville have stemplet Herborn netop som en kætterjæger og -brænder.

Et andet spørgsmål er, om det er den samme eller en anden person, Sadolin kalder »Dr. af Bombo eller Bomberig«. Oscar Andersen hævdede, at »Viborgberetningen vel næppe kan mene, at de to er identiske«. Schmitt mente imidlertid netop, at de sandsynligvis var identiske og henviste til, at Bruun og Bricka var af samme opfattelse[31]. Der kan dog ikke nås fuld klarhed, når man betragter selve teksten. Stedet hos Sadolin indgår i hans beskrivelse af den evangeliske prædikenoffensiv hen imod herredagens slutning: »... saa begynde wij och rettelig medt alvare At hjælpe them ther til, Boede aff predicke stoelen prouocerede och trassede them huer aff theres falsche Propheter ved naffn Doedor Stagefyer Doedor aff bombo huade ssier aff bomberig Lector vende kobe Then nye høye verdig Sacramentes kietter i Alborg Closter vor: Mester Morsing aff then Røffuer kule wij end nw haffuer i Wiberge ...«[32]. Tegnsætningen og brugen af store bogstaver er temmelig forvirret og giver ingen sikker læsning, den er vel iøvrigt bevidst tilsigtet for at understrege det ned-sættende indtryk af modstanderne.

[30] D. Simonsen KS 5. rk. 4. bd. 1907-09 side 385-6.

[31] Schmitt, 8.

[32] »Prædikanternes Gjensvar«, original på K. Bibl. L. N. 73.

Det må dog siges at være det rimeligste at opfatte »Docdor aff bombo huadt sier aff bomberig« som en tilføjlet nærmere karakteristik af »Docdor Stagefyr« og ikke som en ny selvstændig person. »Dr. af« eet eller andet sted kan vanskeligt stå alene som et eget navn, selv ikke når det som her er et øgenavn. Hvad tydingen af det angår, siger Schmitt med rette, at det »uvilkårligt minder om synoden i Homburg, hvor Herborn, efter de rygter prædikanterne udstrøede, skulle have lidt et forsmædeligt nederlag« [33]. Faktisk havde Herborn ved denne lejlighed vist sig som den eneste betydelige indenlandske modstander af Filip af Hessens reformationsplaner, og der er intet underligt i, at dette kan have været lige så kendt i Frederik I's København (der var samme forår sluttet en mod kejseren rettet alliance med Filip) som Herborns agitation for lutherdommens undertrykkelse med magt. Derved ville Sadolins sammenstilling af de to øgenavne også få en klar mening. At Homburg i så fald sarkastisk blev fordrejet til »Bombo« og »Bomberig« svarer godt nok til det psykologiske indtryk, man iøvrigt havde af Herborn i protestantiske kredse, og har kunnet give anledning til megen ironisk latter i den fjendtlige københavnske befolkning.

Også Schmitts navnetydning må da siges at have overordentlig meget for sig, skønt en argumentation, der hviler på fordrejede øgenavne, jo nødvendigvis må indebære usikkerhed.

Der lå et meget stort og grundigt arbejde bag L. Schmitts tese om, at »Germani doctoris responsum« i Københavns kongelige Bibliotek var forfattet af franciskanerprovincialen Nikolaus Herborn. Hensigten med nærværende har kun været at vise, at det ikke var godt begrundet, når en del danske historikere efter fremkomsten af Oscar Andersens fodnote i 1909 betvivlede denne tese. Herredagens Dr. Stagefyr, der bagefter skrev det store katolske gensvar, var faktisk Nikolaus Herborn.

[33] Schmitt, 28.